

KAISER UND KÖNIG KARL I. (IV.)

Ein katholischer Monarch aus dem Hause Österreich

(Jahrbuch der Gebetsliga, Wien, 1995. 172 o.)

Magyarországon kevésbé közsímert, hogy a római katolikus egyházban napirenden van az utolsó osztrák-magyar uralkodó boldoggá avatása, miután a bizonyítási eljárás már lezárult. Éppen ezért érdeklődést kelthet, miként látják IV. (I.) Károly életútját azok, akik őt elsődlegesen „Isten szolgájának” tekintik és benne „a beköszöntő harmadik évezred szentjét” látják. Ennek az életútjának a felvázolására a Magyarországon is jól ismert, nagytekintélyű osztrák hadtörténész, Dr. Peter Broucek udvari tanácsos, levéltár-igazgató vállalkozott, mégpedig éppen a hadtörténelmi momentumok középpontba állításával.

A szerző bevezetőben bemutatja, hogy az 1887-ben született főherceg milyen családban született, milyen neveltetésben részesült, hogyan lépett elő trónörökösjelöltté, miközben alapjellemlvönásává vált a jámborság. Ez maradt meg egyetemi tanulmányai idején, a katonai pályán való elindulásakor és a házasságkötéskor is. Átérve a politikai életbe való bekapcsolódásra, a szerző kiemeli, hogy a Ferenc József által elfogadott magyar alkotmányos garanciák ellen tiltakozó Ferenc Ferdinánd a gyámsága alatt álló Károlyt az uralkodó és a trónörökös közti lojalitás választásának nehéz és kényelmetlen helyzetébe sodorta. A megoldást az élet hozta, amikor a szarajevói gyilkosság következtében maga a fiatal alezredes lépett elő trónörökösé.

Az életút részletes felidézését, négy fejezetre bontva, itt kezdi meg Peter Broucek. Az első nagyobb egység a keresztény uralkodót mutatja be. Felidézi, hogy dinasztikus-hazafias okokból, a kettős monarchia megmentése érdekében elfogadta a háborút, de minden lehetőséget megragadott az arcvonalon harcoló katonák megszemlélésére, hogy a velük való együttérzésnek tanújelét adhassa. 1916-ban pedig egyenesen kikényszerítette, hogy a XIX. hadtest élén maga is bekapcsolódhasson a fegyveres küzdelembe, mégpedig a támadó éket alkotva a Déli-Tirolból induló olaszellenes ellentámadás kibontakozásakor. A szerző idézi a trónörökös-hadtestparancsnok hadparancsát, amely a minél kisebb veszteségekre törekvést, a sebesültek azonnali ellátását, a hadifoglyokkal való kíméletes bánásmódot, a lopás, fosztogatás és rombolás tilalmát fogalmazza meg rendkívül nyomatékosan. A továbbiakban ugyanígy járt el Károly az orosz és a román arcvonalon is, sőt a frontharcosok regenerálása érdekében katonaothonok berende-

zését is elrendelte. Már uralkodóként személyesen kezdeményezte az inség jelentkezésekor a gyermekek vidékre küldését, az addig kihasználatlan területek zöldségeskertet és gyümölcsössé tételét, valamint a nagyvárosi inségkonyhák felállítását. 1917-ben, elsőként a világon, népegészségügyi és szociális gondoskodási minisztérium felállításáról intézkedett. Nem lépett fel 1918 őszen birodalma szétverése ellen, lemondott a hatalomgyakorlásról, míg népei döntenek jövőendő sorsukról, bár nem mondott le koronairól és uralkodói jogairól.

A következő nagyobb egység IV. (I.) Károlynak a békekötéssel kapcsolatos magatartását elemzi. Visszatér a szerző 1914 nyarára, és bemutatja, hogy az általános háborús lelkesedéssel ellentétben az ifjú trónörökös kezdetül szkeptikus volt, de nem volt döntéshozó, vagy döntésbefolyásoló pozícióban. A Szerbia, majd az Oroszország elleni háborút fegyelmezetten mégis elfogadta és összekötőtisztként azonnal hadba szállt maga is. Más volt a helyzet 1915-ben, a hűtlenné vált szövetségessel, Olaszországgal folytatott tárgyalásokba már bekapcsolódhatott. Akkori megnyilatkozásai szerint nemcsak a pánszlávizmus, hanem a pángermanizmus ellen is fellépett és a német érdekek helyett a Monarchiaét hangsúlyozta. Így később visszatúsította a központi hatalmak legfőbb hadvezetésének létrehozására irányuló német elképzelést is, bár ezt megakadályozni végül is nem tudta.

A trónt a kötet főhőse a békére és igazságoságra törekvés jegyében vette át, hangsúlyozza a szerző. Ebben az összefüggésben ismerteti a tapogatózó kapcsolatfelvételt sógorai, Pármái Sixtus és Xavér herceg útján a francia államvezetéssel, utal az orosz irányban történt kezdeményezésre, a német ellenhatására, a Vatikán segítségével mégis megújított különbéke-kísérletekre. Ebben az összefüggésben hangsúlyozza Peter Broucek: IV. (I.) Károly nem tudta elképzelni, hogy a Monarchia szétdarabolására vonatkozó londoni konferenciahatározatok igazak lehetnek, ezért tovább kívánta folytatni békekísérleteit, miközben igyekezett visszatartani az osztrák-magyar csapatok németekkel együtt való további bevetését. A végzetet azonban nem tudta feltartóztatni, levelének francia nyilvánosságra hozása, az azt követő német fellépés, majd a kényszerű osztrák-magyar engedelmény jól ismert

a magyar olvasók előtt is. Az viszont kevéssé ismert, hogy a végzetes utolsó olasz offenzívát megelőzően az osztrák-magyar uralkodó még egyszer XI. Benedek pápa közbenjárását kérte, a fegyverszüneti tárgyalások folytatására utalva, az újabb jelentős vérontás megakadályozására.

A harmadik fejezetben a szerző IV. (I.) Károlynak az Osztrák-Magyar Monarchia népei autonómiájával kapcsolatos magatartását elemzi, különös tekintettel a szembenállót antant-tömb nemzeti elvű rendezési elképzeléseire, és hangsúlyozva, hogy az első világháborúba nyúló időig egyetlen néphez tartozó politikai mozgalom sem tűzte napirendre a Monarchiából való kiválást. Ugyan folyt a politikai harc a különböző nyelvű és vallású népek részéről az autonómia és a kormányzásból való részesedés érdekében, de ez legfeljebb a Monarchián belüli egyenjogú nemzeti lét elismerésének követeléséig fokozódott, ahogyan a szerző részletesen bemutatja. Mindezeket a politikai törekvéseket ugyanúgy, mint Ferenc Ferdinánd nemzeti elvű egyesült tartományokból álló centralista egységállamra irányuló terveit Károly főherceg már trónörökösjelöltként jól ismerte. Ezekkel szemben már akkor az volt az álláspontja, hogy egy föderális jellegű alkotmányos monarchiában „minden nemzetnek a lehető legnagyobb, a birodalom egységével még összeegyeztethető nemzeti önállóságot kell biztosítani”. Ennek megvalósítását akadályozta meg az első világháború kirobbantása, bár uralkodóként IV. (I.) Károly ennek az alapelvnek megfelelő alkotmány kidolgoztatását még aktuálisnak tartotta. Ez indította az antant-hatalmakat emigráns nemzeti bizottságok felállításának ösztönzésére, amelyek hamarosan megfogalmazták az elszakadó „nemzeti” államok létrehozásának programját, de ezek hatása egészen 1918-ig magában a Monarchiában elhanyagolható maradt. Annál jelentősebb volt, ahogyan Peter Broucek részletezi, az uralkodó tanácskozássorozata különböző irányzatú vezető politikusokkal, a belső átalakítás érdekében, amely azonban éppen a nézetek sokfélesége miatt nem valósulhatott meg. Az 1917 nyári jelentős hadisikerok miatt azután lekerült a napirendről a békekormány alakítása is, és ez sorsdöntő tényezőnek bizonyult, a brit, majd az amerikai kormánnyal való érintkezésbe lépés ellenére, a német nyomás és a különbéke újlagos lehetetlensége miatt. Így a két szövetségi állam közös uralkodó alatti államszövetségévé való belső átalakítás 1918 eleji tervei is hiábavalóak voltak már. Az antant-államokban tevékenykedő nemzeti emigrációk viszont meggyorsították bomlasztó tevékenységüket, ami elvezetett a hazai nemzeti tanácsok megalakításához. Ez volt a háterre I. Károly 1918. október 16-i nyilatkozatának, amelyben kinyilvánította Ausztria, vagyis a nem Magyar Királyság beli te-

rületek szövetségi állammá való átalakítási szándékát, majd november 11-én osztrák császárként, 13-án pedig magyar királyként lemondott felségjogai gyakorlásáról, bár trónjának megtartásához ragaszkodott.

A negyedik nagy egység, amely IV. Károly király visszatérési kísérleteivel foglalkozik, annak az 1919. március 24-i uralkodói nyilatkozatnak az idézésével indít, amelyben az uralkodó határozottan tiltakozott trónfosztása és kiutasítása ellen. E magyar szempontból újjól rendkívül érdekfeszítő fejezetben a szerző kiemeli, hogy a megváltozott világhelyzetben az osztrák és a magyar trónról letaszított uralkodó újrafogalmazta politikai nézeteit, immár az állítólagosan független utódállamok semleges és monarchikus Dunai Konföderációjában látta a jövőt. Nyilvánosan megfogalmazta, „újra és újra meg akarja kísérteni, hogy a szétszakított Duna-térség egybekovácsolására a népmozgalom élére álljon”. Előre figyelmeztetett, ennek megakadályozása esetén „a még erőteljesebben újraszülető német hatalom” és „az európai civilizációt keleten fenyegető szovjet hatalom” együttesen „miként két malomkő, a Duna-térség kis népeit rabszolgává teszi és szétzúzza”. A továbbiakban a szerző azt elemzi, hogy az Olaszország függőségébe került köztársasági Ausztria láttán az uralkodói visszatérési kísérlet színhelye csakis a királyság államformáját őrző Magyarország lehetett, ahol alkotmányosan „a királyi hatalom gyakorlása” csupán „szünetelt”. Mivel Magyarország önálló királyság kívánt maradni, IV. Károly már 1920. november 8-án formálisan érvénytelenítette a Pragmatica anctiót. Ezzel tovább nőtt az a politikai tábor, amely lehetőséget vélte a trónjáról le nem mondott uralkodó visszatérését. IV. Károly erre nyilvánvalóan készen állt, hiszen a békeszerződésbe nem vonták be. Az 1921 márciusi békés hazatérési kísérlet elemzése során Peter Broucek arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi helyzet az adott pillanatban kedvező volt, csupán Horthy Miklós kormányzó személyi hatalmi ambíciói tették azt lehetetlenné. Az 1921 októberi, immár fegyveres visszatérési kísérlettel kapcsolatosan pedig még sokkal egyértelműbben Horthyt teszi felelőssé nemcsak a polgárháborús helyzet megeremtéséért, hanem a Kis-antant és a nagyhatalmak tájékoztatása révén a külső háború felidézésével kapcsolatosan is. Ezzel szemben az uralkodó felelősségét hangsúlyozza, aki nem akart újabb háborút vonni szertett népe fejére. Kitekintésként idézi fel a szerző IV. (I.) Károly tihanyi internálását, az antant-hatalmakkal való átadását, magyarországi trónfosztását, Madeira-ra való száműzetését, 1922-ben bekövetkezett váratlan halálát.

A szerző befejező fejezetben teszi közzé értékelését az utolsó Habsburg uralkodó személyiségéről. Összehasonlítva az utolsó Hohen-

zollern- és Romanov-uralkodóval azt állapítja meg, hogy ha az események külső kényszerítő körülményei miatt ő is trónvesztett lett, a patriarchális előjogokkal való szakítása, az alkotmányos megújulás elfogadása, a hatalomgyakorlástól való időbeli visszavonulása következtében birodalmát megmentette a véres forradalmaktól és a polgárháborútól. A trónléptekor örökségül kapott háborút ugyan folytatni kényszerült, de kezdettől minél kisebb veszteségekre és mielőbbi béketeremtésre törekedett. Ezt a nemzeteszmet hirdető és ez alapján birodalma szétzúzására törekvő hatalmakkal szemben és a szövetséges Németország növekvő nyomása mellett nem tudta megvalósítani, de ettől még sikeres uralkodó volt – zárja az életrajzot Peter Broucek.

Ez az új életrajz számos ponton új megvilágításba helyez jelentős magyar politika- és hadtörténeti eseményeket is. Első ízben hasznosíthatott ugyanis mindeddig feltáratlan állami és magánlevéltári gyűjteményeket, személyi hagyatékokat, kéziratokat és a boldoggáavatási eljárás során készült szakudományos értékeléseket. Az ezekre való utaláson túl a szerző forrás- és irodalomjegyzéket is csatolt munkájához, amely főleg a legújabb tanulmányok felvételével a további hazai kutatást is előrelendítheti. Az új szempontú életrajzot mégis elsődlegesen az eddigi irodalmat meghaladó számos új tudományos felismerésre tekintettel ajánljuk minden érdeklődő figyelmébe.

Zachar József

DIETER TIEMANN–JOHANNES HOFFMANN (Hg.)

DIE DEUTSCHE FRAGE IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT ALS WEST- UND OSTEUEPÄISCHES PROBLEM

Fachliche und didaktische Aspekte

Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa
an der Universität Dortmund, 17.

(Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994. 277 o.)

A Dortmundi Egyetemen 1990-ben rendezték meg a „Német kérdés a XIX–XX. században. Nemzetekről alkotott sztereotípiák a németeknél, lengyelekénél, csehekénél, franciáknál” című konferenciát, amelynek jelen kötet adja közre az anyagát. A konferencia és a kötet indító gondolata szerint a német kérdés nem csak a német kutatók problémája, hanem az a sajátos történelmi körülményeknek köszönhetően csak a környező nemzetekkel együttműködve kutatható és értelmezhető.

Wilfried Loth bevezető tanulmányában a német kérdést összeurópai összefüggéseiben (1848–49, 1870–71-es francia–porosz háború, első és második világháború és az azokat lezáró békeszerződések) vizsgálta és arra keresett választ, hogy a német politikát mennyiben motiválta egy gátlástalan hegemoniára való törekvés, s mennyire az európai hatalmi egyensúly rendszerének kényszere.

Johannes Hoffmann a problémát egy érdekes esettanulmánnyal igyekezett megvilágítani. Azt elemezte az 1870 és 1990 közötti időszakban, hogy a Ruhr-vidéken a keletről betelepült nagyszámú munkás (1910: 600 ezer osztrák–magyar monarchiabeli, 140 ezer holland, 130 ezer orosz,

100 ezer olasz), leginkább lengyelek miként közeledtek a befogadó kultúrához, illetve környezetük miként fogadta őket.

A kötet talán legkényesebb témáját, a német–lengyel kapcsolatokat két tanulmány vizsgálja. *Jerzy Cenikowski* a második világháború utáni külpolitikai helyzet, a rosszlelkű múlt feldolgozására és lezárására tett lépések felől közelíti meg a kérdést, míg *Adam Suchonski* konkrét felmérések alapján mutatja be a kortárs lengyelek vélekedését a tannenbergi csatáról, poroszország szerepéről az ország felosztásában, a németek első és második világháborús szerepéről, a Varsói Szerződésről és kelet–német–lengyel 1950-es megállapodásról.

Jiri Koralka a német–cseh viszonyt a cseheknek Ausztriához, a szudétánémetekhez és Porsoszországhoz, illetve Németországhoz fűződő kapcsolataik tükrében tárgyalta, kiemelve az 1848–49, 1866, 1871, 1914–1918, 1938, 1939–45, 1968-as évek eseményeit.

Horst Diere a német kérdés keletnémet tan-könyvekben való bemutatását választotta tanulmánya tárgyául, s szemléletes példákkal mutatja be a két német állam elméletének érvrendszerét.